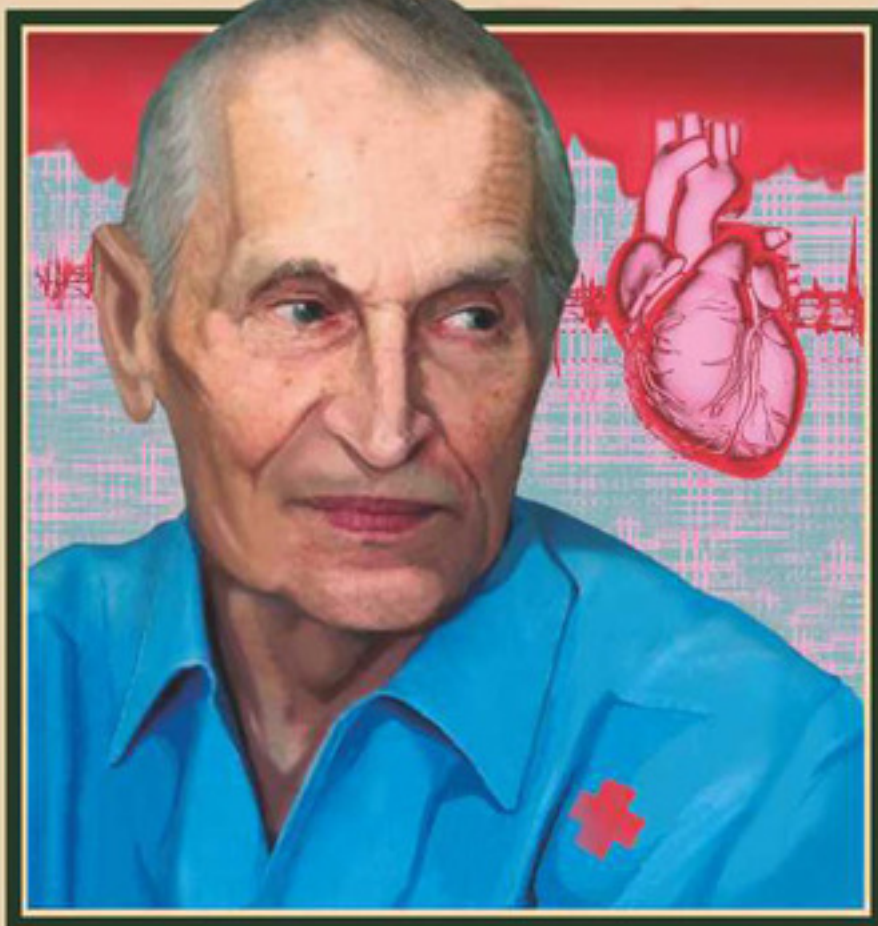

Микола АМОСОВ

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

Знамениті українці

Мария Згурская

Микола Амосов

«Фолио»

2010

ББК 54.101+54.57(4УКР)

Згурская М. П.

Микола Амосов / М. П. Згурская — «Фолио»,
2010 — (Знамениті українці)

ISBN 978-966-03-7298-6

Микола Амосов (1913–2002) – хірург з ласки Божої, що врятував тисячі життів; новатор, який відкрив нові шляхи у хірургії легень і серця й створив нову науку – біокібернетику; вчитель багатьох хірургів; оригінальний мислитель; невтомний пропагандист здорового способу життя; талановитий письменник; громадянин і захисник Вітчизни. У результаті всенародного голосування в рамках проекту «Великі українці» (2008) Микола Амосов посів друге місце після Ярослава Мудрого, також його назвали найморальнішим (разом з Григорієм Сковородою), найрозумнішим та найщедрішим українцем.

ББК 54.101+54.57(4УКР)

ISBN 978-966-03-7298-6

© Згурская М. П., 2010

© Фолио, 2010

Содержание

Передмова	5
Дитячі роки. сім'я та школа	6
Юність. Технікум і шлях до медицини	14
Кінець ознайомительного фрагмента.	16

Марія Павлівна Згурська

Микола Амосов

Передмова

Навряд чи хтось поставить під сумнів те, що саме діяльність Миколи Амосова на ниві лікування, медичної науки та біологічної кібернетики, в поєднанні зі самобутньою літературною творчістю, значною мірою посприяли піднесенню інтелектуального іміджу України в ХХ і на початку ХХІ століття.

Амосов – один з піонерів радянської серцево-судинної хірургії – залишив людству тисячі врятованих життів, декілька десятків книг і свою знамениту гімнастику. Хірург-кардіолог та спеціаліст у галузі кібернетики, провідний фахівець СРСР з операцій на серці, за роки творчої діяльності прооперував понад 6 тисяч осіб, уперше в світі здійснив протезування мітрального серцевого клапана, створив і першим у світі почав використовувати штучні серцеві клапани з покриттям. Він автор понад 400 наукових праць, серед яких 19 монографій. Його доробок присвячений хірургічному лікуванню захворювань легенів, серця, кровоносних судин, медичній кібернетиці. Широкої популярності Амосов набув завдяки розробленій ним оздоровчій програмі «Три тисячі рухів щодня», яка передбачає комплекс оздоровчих процедур: тригодинні пішохідні прогулянки, біг та вправи з гантелями. Микола Михайлович написав також чимало науково-популярних трактатів. Його книгу «Голоси часів» перекладено на 30 мов світу.

Дитячі роки. сім'я та школа

Микола Михайлович Амосов народився 6 грудня 1913 року в небагатій селянській родині в Ольховому біля Череповця. Як написав він сам в автобіографічній книзі «Голоси часів»: «Усі мої пращури – селяни. Мама була акушеркою в північному селі поблизу міста Череповець. Жили ми дуже бідно: мама не брала подарунків від пацієнток. Вона стала для мене прикладом на все життя. Батько нас залишив, тому саме мама була для мене ототожненням сім'ї. Справді ідеальна людина: на все життя. Бабуся навчила мене молитися, селянське господарство – працювати, а самотність – читати книги». Сказати, що мама багато важила для майбутнього світила медицини, значить не сказати практично нічого. Його батько, за визначенням самого Амосова, з напівселян-напівробітників, схильний до «сімейної пристрасті» – міцних напоїв, як уже говорилося раніше, недовго жив з родиною і по суті не мав на сина жодного впливу. Переважно, за таких умов постає в уяві матинчин синочок, але не в цьому випадку – син, вихований мамою, успадкував від неї найкращі якості, розвинув їх до найвищого ступеня, і став видатною особистістю багато в чому завдяки саме їй.

Єлизавета Кирилівна Амосова (дівоче прізвище Никанорова) була жінкою з непростю долею та неординарним характером. Походила вона з села Суворового Чорозерського району на півночі Вологодської області. За спогадами Амосова: «20 будинків, «ведмежий кут» – дослівно! Полювання на білок, лисиць і на ведмедів». Історія цих місць не знала поміщиків – селяни вважалися «казенними». Дід ученого жив достатньо заможного, мав міцне, але примітивне господарство ледь не на рівні XIV століття: рало, дерев'яна борона, кінь, дві корови, десяток овець. Але найманої сили не використовували; попри те, що свого хліба не вистачало, всі роботи виконували члени великої родини. Мали навіть маленьку крамничку – підмогу для мисливства і господарства. В родині Никанорових було п'ятеро синів і дві доньки. Мати Миколи – найстарша з дітей. Микола Михайлович пригадував в «Автобіографії»: «дядько Павло – чекіст з 1918 року, дослужився до генерала, заарештований і розстріляний в 1937 році. Тітку Євгенію – колгоспницю, посадили «за колоски», померла вона в тюремній лікарні. Чув, що ще двох дядьків убили під Сталінградом».

Єлизавета Кирилівна народилася 1884 року. Була вона не по роках тямущою і розвинутою дівчинкою, в ранньому віці навчилася добре рахувати і читати, з дитинства найкращим дозволенням вважала книжки. На читанні й «погоріла»: до родинної крамнички, в якій вона, як головний сімейний рахівник, вела всю бухгалтерію, і де ніколи не спостерігалось натовпу покупців (як не як, «ведмежий кут»!), почав навідуватися юнак із сусіднього села; на літературному ґрунті в них зав'язався роман. Пристрасні почуття дали свій плід, але весілля не відбулося. Народилася дівчинка – старша сестра вченого Марія, Маруся. Життя Єлизавети після пологів дуже ускладнилося – для північного села того часу «принести в подолі» – це ганьба, заміж ніхто не візьме. Аби замолити «дівочий гріх», бабуся водила її пішки до Соловецького монастиря. Дід вирішив улаштувати долю доньки: вивчити її. Повіз до міста Кирилів, до знайомих; вони знайшли вчителя, котрий взявся готувати Лізу, аби вона екстерном склала іспит за чотири класи гімназії. Займалася багато, екзамен склала успішно і вступила до школи повитух у Петербурзі. Єлизавета провчилася там три роки і стала акушеркою.

Згодом Амосов написав: «У пам'яті мало що залишилося з її розповідей про життя в столиці. Жила там дуже бідно, але цікаво. У Пітері мама стала, назвемо це так, «середньо інтелігентною» людиною. І навіть атеїсткою, хоча й не войовничою». Дід Никаноров прислав, до слова, копійки; на життя вона заробляла чергуваннями в клініці при багатих пацієнтах. Однак усе одно згадувала свої студентські роки як свято. Там було багато таких же бідних слухачок, вони цікавилися всім, відвідували лекції та збори, ходили на гальорку в театри, читали і сперечалися.

У 1909 році земство надало Єлизаветі Никаноровій місце акушерки у фельдшерському пункті в селі Ольховому Череповецького повіту Новгородської губернії – за 25 км від Череповця. В Ольховому вона самовіддано працювала довгі роки і там же закінчила своє життя. Фельдшери мінялися кілька разів, а вона залишалася тією ж «Кирилівною», як її називали в цілій окрузі. Робота сільської акушерки була важкою, медпункт обслуговував десять-двадцять сіл і селищ в радіусі десяти кілометрів – шість-сім тисяч жителів. Найближчий лікар знаходився в Череповці. В медпункті (або «аптеці», як його називали селяни) працювали фельдшер (не завжди) і акушерка. Зі слів матері Амосова, на початку двадцятих років «аптека» залишалася такою ж, якою була ще при земстві: три кімнати – чекальня, приймальня, де фельдшер або акушерка приймали хворих, і сама аптека – шафи з ліками, стіл, на якому й готували препарати. У спогадах із раннього дитинства Амосова мати завжди була при роботі – протягом дня прийом хворих, які з'їжджалися з усієї округи, іноді до трьох десятків, та навіть вночі часто бували виїзди по хатах. Основна робота акушерки – приймати пологи вдома, від 100 до 150 пологів на рік, дві третини з яких – в інших селах, іноді за 8-10 кілометрів. Бувало, вона затримувалася на добу, або й дві – у тих, що народжували вперше. Майбутній лікар писав: «Ми постійно жили при пологах. Кожного третього-четвертого дня мама їхала або йшла з дому зі своїми речами. Іноді з одних пологів просто на інші, відтак – на треті. Часом сім'я не бачила її тижнями. А ми з бабусею жили в постійній тривозі. У мами за двадцять чотири роки праці, на три з лишком тисячі пологів померла лише одна породілля. П'ятьох вона возила до Череповця, там їм робили операції, здається, всі залишилися живими. Очевидно, сільські жінки були міцними, тренованими. В інтелігентському середовищі існувало слово «безсрібник», той, що «не бере». Акушерки завжди приймали (та й тепер грішать!) дарунки – «на щастя дитинки». Так от, моя мама не брала. За злиденного життя, ніколи. Взагалі я не бачив у неї брехні, хитрощів, лише доброзичливість і довіру до людей. Усі про неї так і відгукувалися. Не хочеться казати банальностей, але робота була для неї головним сенсом. Вона жила життям села і нізачо не хотіла нічого міняти». Можливо, саме ця, всмоктана з молоком матері, реальність медичної праці й стала поштовхом для прямування звилистим і нелегким шляхом, який привів М. М. Амосова в медицину. Хоча в свої молоді роки він був дуже далеким від лікарської справи, навіть перший диплом отримав у механічному технікумі, потім навчався у Всесоюзному заочному індустріальному інституті, – але очевидно перші, засіяні ще в дитинстві в душу, зерна безкорисливого служіння людям принесли свої плоди і визначили його покликання на все життя. Амосов в автобіографічних книжках (а всі його книжки по суті автобіографічні) писав про своє кредо, яке успадкував від матері – сільської акушерки, яка не втратила жодної породіллі.

Прийшовши працювати в Ольхове, Єлизавета Никанорова поселилася зі своєю майбутньою подругою – вчителькою Олександрєю Миколаївною Доброхотовою, учорашньою гімназисткою. (Згодом, коли Микола Амосов піде з батьківської хати в «самостійне життя», саме в Шури Доброхотової він знайде прихисток.) Дружба Лізи та Шури тривала впродовж усього їхнього життя.

Незабаром відбулося й знайомство Єлизавети з майбутнім чоловіком, Михайлом Амосовим. Йому минуло 25 років і, як згодом написав про нього син, він був з «претензіями на інтелігентність».

Тогочасне Ольхове – доволі велике село – двісті будинків, центр волості. Головна вулиця простягнулася на три кілометри, але бруківки не було і багнюка восени та весною була непролазною, а влітку – пилюка. На найвіддаленішому кінці села стояла двоповерхова школа, на протилежному – кілометрів через два – знаходився дім сім'ї Амосових. Пізніше він згадував: «Село Ольхове за «непу» я пам'ятаю чудово. Бабуся розповідала, що так само було й за царя. Жили бідно. Корова, кінь, пара овець, кури. Посіви – 3–4 гектари. Багатодітні бідували: хліба ніколи не було вдосталь, часто – з домішками картоплі. М'ясо лише на свята і в жнива. Молока обмалъ. Найбідніші вдягалися в домоткане. Проте личаки носили тільки на косовицю і до лісу

– вже панувала певна культура поведінки. Сільський кооператив з маслобійнею і «крамничкою» – місце для спілкування. Щоправда, існувала ще й хата-читальня, одночасно клуб. Кіно почали привозити в 1924 році. Урізноманітнювали життя храмові свята. Політичних пристрастей не пам'ятаю. За часів непу селяни лояльно ставилися до влади».

Амосови не були багатими, але жили порівняно добре: дім міцний, під металевим дахом, мали навіть «зимовий будиночок» – велику кухню з двома маленькими світлицями і «літній будинок» – за міським типом: кухня і три кімнати. До будинку, через сіни, прилягав хлів з великим сіновалом. На ділянці був город і сад з яблунями, малиною і смородиною. У дворі – свій власний колодязь, над яким височів журавель. Як пригадував потім М. М. Амосов, це «загалом нормальне господарство, називалося середняцьким».

Щонайменше два покоління Амосових, перед Михайлом Амосовим, були напівселянами-напівробітниками. Згідно з сімейними розповідями, хтось із прашурів викупив себе в пана; влітку вони займалися господарством, а взимку глава родини зі старшими синами їхав працювати на завод, що займався виробництвом залізних виробів. Батько – майстром, сини – простими робітниками. Збереглася чавунна плита на могилі батька: «Майстрові Амосову Івану». Зрештою, сини швидко розлетілися з батьківського дому, після чого дід їздив на завод уже сам.

Крім діда з бабою, в сім'ї було троє синів і три доньки. Усе було б добре, але чоловіча половина родини мала дві пристрасті – коні та спиртне. Мати Миколи довгий час боялася, що це може виявитися спадковим, і переживала за сина.

Азартна любов до коней згасла зі смертю діда, а схильність до горілки таки перейшла до його дітей та онуків; мабуть, тільки Микола й був позбавлений цього.

Дід Амосова з батьківського боку – «чудова людина найдобрішої душі... аби лиш не пив. Але й п'яним він був добрий, бувало, на свята всіх запрошував випити, коней міняв. Усі цигани його знали. Буцїмто через коней і помер: їхав з міста по бездоріжжю, гнав... кінь був хороший («дві години – й до небес!»), провалились під лід, заледве вибралися. Почав хворіти – водянка, та й помер...» Бабуся пригадувала: «Бувало, під час війни, вже хворий, ходити не міг, візьме підводу, сяде верхи, тебе на руки посадить і каже: «діти не виросли господарями, може, хоч ти за селянську працю візьмешся?»

Бабуся Амосова з батькового боку, Марія Сергіївна, на відміну від діда, була жінкою владною, на ній трималося все господарство. Народилася вона ще кріпачкою, але в хорошій родині, грамоти, утім, так і не навчилася.

Марія Сергіївна була категорично проти шлюбу Михайла з Єлизаветою. Вона навідріз не хотіла прийняти Єлизавету через її позашлюбну доньку, до того ж мала на оці багату наречену для Михайла, і навіть умовила сільського священика, аби той не вінчав молодих, через що їм довелося звернутися до іншої парафії.

Проти волі свекрухи Єлизавета таки вийшла заміж за Михайла Амосова через три роки їхнього знайомства. Мати спочатку не злюбила невістку, бо «узяли з приплодом», але віку доживати довелося при ній. Інші діти виросли, відділилися, всі жили непогано. Коли батько М. М. Амосова кинув сім'ю, бабка залишилася з Єлизаветою і Миколкою, не захотіла йти ні до своїх доньок, ні до інших невісток. Померла вона від раку сечового міхура, страждала від болю, проте Єлизавету, втомлену викликами, не турбувала. Амосов згадував, що хоча жінки й не надто багато розмовляли одна з одною, свекруха пробачила норовисту невістку, й вони помирилися, правда, надто пізно.

Хірург згадував: «Мене виховала мама, але став я Амосовим, а не Никаноровим. Виходить: гени». Від Марії Сергіївни Амосов успадкував раціональність і навіть у дечому скупуватість, силу волі, вимогливість до себе, вміння розмірковувати і визнавати власні помилки. Остання властивість червоною ниткою проходить через усе його життя».

Дядьки і тітки Амосова також були цікавими людьми, їхні біографії могли б лягти в основу сімейного роману-хроніки. Так, наприклад, Олександр Амосов працював у Пітері на заводі й став першокласним майстром. Талановитий, розумник, винахідник, він мав патенти і добре заробляв. Однак пив. У 1918 році повернувся до Ольхового. Там працював механіком на млині, тож його родина не бідувала. Але життя не склалося. Помер від пятики, залишивши без засобів до існування чотирьох дітей. Молодший брат, Іван Амосов, закінчив технічне училище в Череповці, те саме, де згодом учитиметься М. М. Амосов. Був есером, загинув у 1918 році в сутичці з більшовиками. Тітка Катя вивчилася на акушерку, з нею в Амосова склалися дуже теплі стосунки, які тривали впродовж усього життя. Згодом знаменитий хірург назве її іменем свою доньку.

Батько Амосова закінчив два класи училища. Був достатньо грамотним, в юності працював у Рибінську, в брата Васі, набрався там культури. Позаяк багато читав. Разом із братом Іваном зібрав чималу бібліотеку: класика, політика (і Маркс, і Ленін), філософія, історія. Ця збірка книг, прочитана Амосовим в юності, стала фундаментом для його зацікавлення серйозними науковими знаннями: «Батьківські книги й мене вивели в люди. Оті есери з їхнім гаслом: «В боротьбі ти отримаєш своє право!»

Микола Амосов народився невдовзі перед Першою світовою війною; на її початок, у 1914 році, йому минуло вісім місяців. Часи були важкі, відпусток з вагітності та пологів не існувало. Мати працювала дуже багато, для Миколи взяли няньку. Бабуся заперечувала проти «такого панства», але мусила змиритися, тим більше, що, у зв'язку з роз'їздами на пологи, материнське молоко пропало і дитину довелося перевести на штучне вигодовування. Дитяча дієтологія тих часів диктувала свої правила і нянька повинна була все робити за тодішньою наукою: кип'ятити, перетирати, розбавляти. Тому в дитинстві Микола ріс доволі кволою дитиною, перехворів безліччю дитячих інфекційних захворювань, рахітом, однак перед школою виправився, зміцнів і перестав хворіти.

Михайло Амосов відразу пішов на фронт. А через півроку листи від нього перестали приходити, «пропав безвісти». Проте після восьми місяців мовчанки надійшла звістка з Німеччини, де він був у полоні. Двічі намагався втекти, однак невдало. З Німеччини Амосов-старший повернувся тільки на початку 1919 року, допоміг Міжнародний Червоний Хрест. Микола Михайлович згадував: «Смутно пам'ятаю: кімната, яскраве світло, наді мною стоїть чоловік – він видається мені велетнем. І чужим. Таким й залишився на все життя».

Після війни та революції господарство повністю занепало – залишилася одна корова й кури. Працювати було нікому: бабуся постарішала, мати – зайнята роботою акушерки, тому на господарство часу бракувало, наймати працівників не було за що. Михайло Амосов почав було піднімати знищене господарство, він багато чого навчився від німецьких фермерів, навіть організував споживчий кооператив і маслобійню, яка проіснувала до 1936 року. Але незабаром поїхав із села – його запросили до Череповця на відповідальну і солідну посаду голови губернської спілки кооператорів. Він сподівався, що завдяки новій роботі підніме знищене господарство, котре було в повному занепаді, – купив нового плуга, дещо з техніки, коня, навіть знесли стару «зимову хатинку» і розпочали будівництво нового, хорошого будинку (його так і не добудували)... На жаль, жоден з планів не був реалізований.

Спочатку Михайло приїжджав до Ольхового щотижня, займався господарством, але невдовзі почав пити, причому добряче, напруга в сім'ї зростала. Незабаром стало відомо, що в батька з'явилася інша жінка. Родина розпалася.

Михайла Амосова відправили працювати в районний центр Шексна, оскільки його пятика заважала роботі в Череповці. Він запросив у Шексну дружину та сина, але одночасно туди приїхала його коханка. Усе стало очевидним, приховувати нові стосунки вже не мало змісту. Дорослі остаточно прийняли рішення розлучитися. Після цього батько довго не приїжджав до

Єлизавети й сина. Бабуся, тітки й дядьки – сестри і брати Михайла – стали на бік покинутої жінки, підтримували її як могли.

Микола важко переживав розлучення батьків, адже остаточний розрив відбувся на його очах. Безумовно, він став на бік матері, жалів її. Пізніше Амосов так писав про ці події: «Мама плакала, вдень ми сіли в поїзд і поїхали до Череповця. Це була моя перша мандрівка потягом. Цілу дорогу я простояв біля відчиненого вікна і про батьків думав мало. Маму було шкода, але, може, це й добре, що він пішов? Мені не пощастило з батьком. Пробачити його ніколи не зміг, хоча особисто мені він і не був потрібен: забрався, то й добре. Мама ж залишилася!» Пішовши з сім'ї, Михайло Амосов усе ж брав певну участь у тому, щоб поставити дітей від першого шлюбу на ноги, він виділив невеликі кошти на утримання Миколи, коли той пішов навчатися. Марія, яку Михайло удочерив з моменту шлюбу з Єлизаветою, жила з ним на початку двадцятих років у Череповці, закінчувала середню школу, і було їй там нелегко. Характер вона мала складний, а до батька приходила коханка, з якою він пиячив. Марія згадувала ті часи з жахом і відразою. Як тільки в 1924 році дівчина вступила до інституту, одразу ж пішла жити самотійно.

У новій сім'ї в Михайла Амосова народилися двоє синів. Однак його доля склалася сумно – алкоголь підірвав здоров'я, у 1930 році він захворів та осліп. З діагнозом «атрофія зорового нерву на ґрунті алкоголізму» його лікували в Ленінграді. Спочатку відбулося певне просвітлення і він знов почав працювати, однак у 1931 році Михайло помер, ймовірно від хвороби серця. Згодом Микола Амосов написав, що мама все пробачила батькові й дуже його жаліла.

Можливо, обтяжливе розлучення батьків або підсвідомий страх матері втратити молодшу, хворобливу дитину призвели до того, що дитинство маленького Миколи було незвичним для села: тримався він осторонь, спілкувався тільки зі своїми двоюрідними сестрами, та й то рідко. Гуляти також не любив: його ледь не силоміць виганяли «дихати повітрям», особливо взимку. Амосов згодом писав, що це, скоріш за все, відіграло позитивну роль: «Самотність формувала розум. Тепер багато говорять про «розвиткові ігри», включно з комп'ютерними. У мене не було навіть іграшок, хіба що глиняний свищик від приїжджих торговців горщиками, які продавали з підвод».

Так Микола й пішов до школи: самотній, без друзів, адже навіть сусідських дітей він бачив лише здаля. «Ну просто панич! Читати-писати не вмів. Пам'ятаю тільки, що багато малював, фантазував». Але школа стала для хлопчика подією. Учителів було мало, тому одна вчителька вчила два класи: перший і третій. Амосова посадили зі старшими, позаяк перший клас був переповнений і місця там не було. Микола швидко вивчив літери і почав читати не гірше за третьокласників, що сиділи поряд. Через три місяці він подужав «Робінзона Крузо».

Проте спочатку школа йому не сподобалася: багато галасу, діти всі незнайомі, пустують, контакту в Миколки ні з ким не було, навіть на перервах він намагався не виходити з-за парти. Однак до зими освоївся. А першого ж шкільного літа «панство» вивітрилося з нього остаточно: усі дні проводив з новими товаришами, бігали босоніж, ловили рибу – словом, він відчув усі радощі сільських хлопчаків незалежно від епохи. Як потім згадував Амосов, нічого визначного в його сільському дитинстві не було – річка, ліс, луки, ігри; лідером стосовно забав Микола не був, але його поважали, бо він гарно вчився. Влітку, як завжди, багато роботи: косовиця, жнива, молотьба – від моменту, коли батько залишив їх, Микола став головним працівником у родині.

Не дивлячись на дитячу активність, Амосов усе ж залишався незграбним, як потім сам це визнавав: «Своєчасно не були опрацьовані «рухові програми». Не навчився плавати, не бився, погано грав у «городки», «в лапту», не вмів їздити на велосипеді, танцювати. Завжди відчував свою меншовартість. Дивуюся, як я взагалі став хірургом: це ж така делікатна робота!»

Коли Амосов пішов у другий клас, відкрили нову школу – на відстані кілометра від села. Добиратися туди було складніше, але хлопчаки сприймали все це як нову гру з пригодами: взимку – хуртовини, кучугури, весною, в час повені – переправа човном. Амосов досить при-

стойно опанував веслування, навіть навчився веслувати на байдарці, як сам визнавав, цілком професійно!

Як уже згадувалося, Амосов навчався добре, але при загальній бідності школи давалося це нелегко – бракувало підручників, паперу, а в молоденьких учительок – уміння викладати. Зрештою, першу вчительку – Серафиму Петрівну, він згадував охоче. У четвертий клас Амосов і товариші пішли вчитися до «міністерської» школи на протилежному кінці села. Там спочатку також не обійшлося без труднощів: село було велике, і хлопці з «того краю» билися з «цим краєм». Проте Микола вже став «частиною колективу свого краю» села, і підліткові «розбірки» не надто заважали шкільному життю.

Незабаром все змінилося, неорганізована вольниця скінчилася й у виховання дітей втрутилася партія: в 1924 році було створено перший загін піонерів. Настало дуже цікаве життя, в Амосова з'явилася перша посада – заступник вожатого загону. Як він іронізував у «Голосах часів»: «Таким хорошим був партійний початок – та все ж не отримав продовження!» Партійна кар'єра «на піонерах» і закінчилася – ні в комсомолі, ні в партії Амосов не був, хоча його активно агітували вступати, однак він залишався непохитним – був єдиним безпартійним директором інституту в радянські часи.

Громадська робота в школі кипіла – збори загону, «нагінки» недбалих, походи, стінгазета. Амосов навіть брав участь у дорослому драмгуртку, а на мітингу до сьомої річниці Жовтневої революції читав вірші на площі! Під час навчання в школі Амосов організував шкільний кооператив з продажу книг. Ідею подав знайомий батька, сам кооператор – комуніст зі стажем і колишній емігрант. Амосов згадував, як це було: «Саме цього року була повинь в Ленінграді, постраждало багато товарів, зокрема й книжкові склади. Він прислав нам для кооперативу ящик підмочених й уцінених книг на 100 з лишком рублів. На них ми і розжилися, розпродали з прибутком, сплатили борг і набули новий основний капітал. Щоправда, потім торгівля йшла слабо, та все ж зошити й олівці отримували через кооперативні канали».

У 1926 році закінчилося щасливе дитинство, як визнавав Амосов, і почалося доросле життя – за його ж словами – доволі сумне. Треба було вчитися далі, задля цього після закінчення початкової школи був змушений їхати до чужого міста Череповця і вступати до школи другого ступеня.

Микола разом з матір'ю приїхав з Ольхового до Череповця – складати іспити. Він пригадував, що був спокійним, упевненим і не хвилювався. Вступники щось писали, вирішували задачі; на цих екзаменах Амосов познайомився з Льоньком Тетюєвим, який став йому вірним другом на цілих сорок років.

Повернувшись до Ольхового, Амосов чекав повідомлення про прийом. Згодом він писав: «У глибині душі думав: хоча б не прийняли. І водночас: треба! Так було впродовж цілого життя: Треба! Треба!» Він вступив.

Період життя в Череповці Амосов згадував як дуже важкий. Відірваний від матері, від звичного побуту, друзів, в самотності і лютій тузі за домом – адаптація минала дуже важко. «Майже весь час у Череповці був тужливим, самотнім, зі скупими сльозами. Не було відчуття щастя. Полегшало аж в останні роки, коли з'явилися нові інтереси», – пригадував Амосов.

Мати поселила його в своїй найліпшій подрузі Олександри Миколаївни Доброхотової, яка повернулася до міста і працювала в школі. Олександра Миколаївна жила сама в маленькій хатинці: дві кімнатки і кухня з низькими стелями. Вчителі жили злиденно, гірше, ніж родина Амосових у селі, – рятував город; електрика коштувала дорого, дім освітлювався гасовою лампою, їжу готували в печі. Микола мав за обов'язок носити воду з колонки, рубати дрова, чистити тротуар.

Олександра Миколаївна була прекрасною людиною і чудовою вчителькою. До неї часто приходили такі ж самотні, як і вона, колеги, їхні розмови точилися лише про учнів. Амосов

писав: «Пригадую її, маму, їхніх подруг, – і розчулююся, наскільки все ж люди були віддані своїй справі!»

Батько, хоча й жив окремо, в новій сім'ї, давав синові 15 рублів на місяць (п'ять рублів – плата за квартиру і 10 – на харчування). За грошима Микола ходив до батька на роботу двічі на місяць. Він пригадував, якими обтяжливими були для нього ці походи, щоразу хотілося повернутися і ніколи більше не приходити, не почуватися приниженим прохачем. Але куди подітися? У матері грошей не було – сестра Амосова Марія вчилася в інституті; десяти рублів ледь вистачало на мізерне харчування (хліб без масла, каша, чай, цукор-рафінад уприкуску – вітамінів бракувало, тому весною часто загострювалися симптоми авітамінозу), але батько жодного разу не запропонував більше, а син ніколи не просив. Закупки він робив сам, усе було розраховано до шматочка хліба, вкладався копійчка в копійчку: педант з дитинства – називав себе Амосов.

Згодом він писав, що жив невесело, але й не нудно: вставав о сьомій, лягав о десятій, ні разу не порушив режим, протягом усіх років навчання не було жодного пропущеного уроку, лише дуже сумував за матір'ю і домом (через кожних два-три тижні обов'язково бував в Ольховому, восени і весною – пароплавом, взимку ходив пішки – 25 км). Життя скрашували книжки. Читав Амосов, як то кажуть, запоем, книжок було багато – в школі була хороша бібліотека. Улюблений предмет – література. Читав усе і навіть більше, понад програму, вчитися йому подобалося: навчання давалося легко, він завжди був першим, навіть старостою класу, йому довіряли вести журнал відвідування, до уроків спеціально не готувався – завдань було мало, і Микола все встигав робити в класі. В школі багато вчителів були дореволюційного вишколу, проте, як пригадував Амосов, «правильно писати не навчили – досі помилки роблю».

Фізкультура не належала до улюблених предметів. Хлопчик соромився своєї незграбності, хоча силу мав; через це хитрував і навіть утікав з уроків. У бійках участі не брав, з ним не зв'язувалися, оскільки був сильним, а сам він не задирався. Уроки співів також не були в пошані; Микола співати не вмів: ні слуху, ні голосу в себе не знаходив, музику не слухав, тому що електрики і радіо в Олександрі Миколаївні не було.

Поза школою з хлопцями він не спілкувався, якимось чином не склалося такого дружнього колективу, як удома, в Ольховому. Перші чотири роки близьких друзів у нього зовсім не було, тільки шкільні, бути піонером йому не сподобалося, а в комсомол вступати навіть не спробував.

Порядок денний мав такий: після повернення зі школи Микола обідав, мив посуд і – читати. Читання – це була його «єдина, але полум'яна пристрасть». Амосов, записаний в трьох бібліотеках: дитячій, дорослій і шкільній, всюди був активним читачем. Крім цього, в комірчині Олександрі Миколаївні зберігалися «Додатки до «Ниви» за кілька років – зібрання Горького, Купріна, Андрєєва, Буніна, Сервантеса, Золя. Комплекти журналів перечитувалися «від і до». Амосов активно читав усю нову літературу, яка надходила до міської бібліотеки, – у 20-х роках ще багато чого друкували, існувала, звісно, цензура, але не така, як у пізніші часи. Кумиром молоді був Єсенін, але Амосову більше подобався ранній Маяковський. «Хмарину в штанах» Микола міг декламувати з пам'яті навіть у похилому віці. Пізніше він писав: «Уся моя «освіченість» проросла з белетристики, наукових книг я читав мало, хіба що історію». Особливо запам'яталася Амосову товста «Історія Великої французької революції» Карлейля, яку він зачитав до дірок. У ті роки історію, як предмет у школі, не викладали, її місце займало «суспільствознавство». Амосов пригадував: «Я був «за революцію і соціалізм», мама і Олександра Миколаївна – «в основному» також. Вірили, що влада – для народу і сподівалися на майбутнє. Про НК говорили пошепки».

У 1928 році Амосов перейшов до восьмого класу. Як він згодом написав: «на межі 15–16 років і я сам, і життя, й країна змінилася». Закінчився неп, почалася колективізація: приватні господарства зліквідували, створювалися колгоспи. У класі Амосова вчилися не тільки робітничо-селянські діти, але й «залишенці» – діти, батьки яких належали до «нетрудових еле-

ментів», позбавлених виборчих прав, так званих «колишніх» – дворян, купців, кулаків, священиків. Амосов пригадував, що в класі всі знали про таких дітей, але стосовно них не було цькування, вони не зазнавали жодної «дискримінації». Хоча, безумовно, політичне життя вирувало довкола, і навіть хлопчики знали, що таке план індустріалізації, перша п'ятирічка, «шкідники», «лівий нахил» – Троцький, «правий ухил» – Зінов'єв, Бухарін, Риков. Однак наразі всіх їх сварили тільки на словах, засуджували, але не судили. З часом політика почала змінювати життя все активніше: розпочалася боротьба з кулаками – спочатку податками, а потім розкуркулюванням. Партія навіть восьмикласників посилала читати дядькам у селах «Запаморочення від успіхів», примушували й Амосова, хоча він і був далеким від політичного ентузіазму. Проте не міг не бачити, як на базарах у Череповці та в селах ламали кіоски і крамнички приватників, за рік всі товари щезли, були запроваджені талони, а відтак і картки. Мати Амосова до колгоспу не вступила, вона визначилася як службовець і зліквідувала особисте господарство, до цього й так давно йшло – працювати там було нікому. Амосов з матір'ю жили в новому маленькому будиночку – особистій маминій власності після розлучення. В 1929 році сестра Маруся закінчила інститут і поїхала працювати на лікарську дільницю за 20 км. Амосови тоді остаточно відмовилися від матеріальної допомоги батька.

У шкільних справах Миколи також були новини: програма помінялася, після 7-го класу багато учнів відсіялося, і з двох класів було створено один. У середніх школах запровадили спеціалізацію – в школі Амосова вона була «лісотехнічною»: лекції читали інженери з ліс-промгоспу. Усе це було новим і цікавим: незнайомі предмети, походи «в поле» – працювати з приладами на практиці.

Юність. Технікум і шлях до медицини

У 1930 році закінчилися шкільні роки. Замість 9 класу учнів розподіляли: або до Череповецького механічного технікуму, або в Ленінград (в Оранієнбаум) – до лісового. Череповецький механічний технікум був заснований ще в XIX столітті, тоді він називався Олександрівським технічним училищем, яке випускало механіків. Тепер, коли індустріалізація країни вдихнула нове життя, в його стінах почали готувати техніків для лісової промисловості та електростанцій. До цього технікуму і вступив Амосов. З учорашніх школярів створили окремий клас і зарахували їх на другий курс. «Школярів» почали прискорено навчати, аби вони змогли наздогнати основних студентів-«техніків». Займалися по вісім годин: математика, фізика, хімія, механіка, креслення, потім почалися спецпредмети – парові котли, машини, турбіни... Амосов писав: «Техніка мені подобалася, читав про парові турбіни, котли, дизелі. Винаходив машину для укладання дощок в стопи, робив креслення».

Вчитися було важко, але цікаво, до того ж нараховували стипендію – цілих 30 рублів! Багатство, як на ті часи.

Рік навчання пролетів, а темпи індустріалізації вносили корективи. Вимагалось ударно завершити п'ятирічку, студентів «техніків» відправили «ліквідовувати прорив» на лісопильних заводах півночі, за Біле озеро; на Кемському заводі гостро не вистачало робітників. Робота була важкою і одноманітною – вивозити дошки на вагонетках і укласти в стопи. «Спочатку було дуже важко, – згадував Амосов, – виснажувався вже перед обідньою перервою, а відтак ще чотири години тягнути. До гуртожитку спочатку приходив ледь живий. Потім втягнувся. З жахом уявив: а якщо так усе життя? Зрозумів, чому культурні робітники пішли в революцію – зазрили. І я б пішов».

Але саме тоді визначилися основні пріоритети в житті майбутнього вченого: «На першому місці завжди була робота, на другому – пристрась до вигадкування, конструювання. До науки? Я завжди соромився називати себе вченим. Однак усе своє життя створював моделі, малював схеми, аби зрозуміти суть системи. Почалось все ще там, на першому курсі, на «прориві», в завошивленому гуртожитку я вже вигадував «автомат для укладання дощок у стопи». Потім у житті було ще багато винаходів, малих і великих. До практичного застосування довів тільки один, проте дуже серйозний: АШК – апарат штучного кровообігу, однак це сталося через 20 років». Насправді вже згодом, ставши хірургом, Амосов спроектує не лише апарат АШК, але й вперше в світі застосує модель спеціального серцевого клапана, а в останні роки він все більше уваги приділяв проблемам біологічної кібернетики. Фактично Амосов, як учений, став одним з перших і найбільш активних та послідовних поборників кібернетизації медицини. Так «пристрасть до вигадкування і конструювання» дасть поштовх новим напрямкам у науці майбутнього.

Після «прориву» знов почалося навчання. Амосов відзначав, що всі якось дуже й раптово подорослішали. Дозвілля проводили на квартирі в його друга Леоніда Тетюєва, де збиралася молодь; приходили, сперечалися, навіть зібрали струнний квартет.

Восени Амосова – одного з найбільш успішних «школярів» – перевели до «техніків»: їх передбачалось випустити достроково, цього вимагала п'ятирічка. Останній рік навчання завершився практикою – півроку на лісопильному заводі в селі Луковець. Відразу після практики «технікам» оголосили, що навчання завершилося.

У 1932 році Миколу Амосова було розподілено до Архангельська на лісозавод імені Молотова. Як він сам підвів ризик: «Юність закінчилася. Щаслива? Мабуть що так».

На електростанції в Архангельську М. М. Амосов відпрацював механіком три роки. Електростанція давала струм загальній мережі міста і лісозаводам. Таких заводів було п'ятнадцять,

їх називали «валютним цехом країни» – дошки пиляли на експорт. Той, куди потрапив Микола, був найбільшим, «будовою п'ятирічки». Амосова взяли на штатну посаду змінного техніка, або інакше – змінного майстра чи змінного механіка – командира над усією зміною, як іронічно пригадував Амосов, «можна назвати й зовсім пишно – «начальник зміни». Перед нами вони всі були з робітників (ото часи – начальник у 18 років!). До обов'язків змінного майстра входило виконання графіка навантажень, щоб електростанція справно видавала необхідну потужність.

Опанування професією минуло успішно і доволі швидко. Парогенератори електростанції працювали на деревній трісці і тирсі – відходах після розпилювання колод на лісо заводах. Тріска подавалася на станцію до казанів і на склад стрічковими транспортерами. Вони тяглися через заводський двір на високих стовпах. Для роботи на складі була команда з дванадцяти дівчат на чолі з їхньою «бригадиркою». І ця подача палива завдавала найбільше клопоту. Його не економили, тріска була в надлишку, нею засипали територію селища, тому весь завод і селище стояли на трісках шаром більше двох метрів.

Усі проблеми корінилися в неритмічності: навіть якщо лісо завод простоював, все одно енергію в мережу треба було подавати, починався аврал, особливо взимку в години пік – вранці й увечері. І після одного тижня стажування вчорашніх студентів-«техніків» поставили працювати нарівні з «дорослими». Втім, молодь втягнулася швидко, Амосов потім згадував, що робота була відповідальною, але не дуже складною, головне – не розгубитися в критичній ситуації. Пізніше, вже будучи заслуженим хірургом, він описував свою першу аварію на станції: «Пам'ятаю першу аварію вночі. Лампочки почали яскраво світитися, машиніст кричить: «Зараз вирубає!» Це означає, що наша ділянка мережі відключилася від системи, навантаження впало, і спрацював автомат, турбіну відімкнуло. Тут починається справжнє пекло – світло гасне, запобіжні клапани на котлах зі страшним свистом викидають пару під дах, димососи зупиняються, пара, дим та іскри заповнюють усю котельню. Молоді робітники тікали від котлів на вулицю. А ти – командир, за все відповідаєш! Звичайно, в кожного робітника на такий випадок інструкція, але потрібно, щоб вони не розгубилися, зробили все як годиться. Вперше я також злякався, толку з мене було мало, в напівтемряві заблукав на сходах, але все обійшлося – хлопці справу знали. Потім вже не боявся. Якщо порівнювати з кровотечею при операції на серці, які я проводив упродовж чверть століття, така аварія – дитяча забава».

Амосов першу зиму в Архангельську згадував як адаптацію до побуту, освоєння професії, людських відносин. Незважаючи на дружній колектив і хороших товаришів по роботі, йому не вистачало приватності – в кімнаті він жив ще з трьома робітниками, обтяжувало те, що рідко вдавалося поміркувати, завжди хтось розмовляв. І звичайно, знову книги, книги, книги. На заводі була дуже пристойна бібліотека. До того ж цієї першої зими Амосову довірили важливу справу: займатися з робітниками, готувати їх до складання технімуму. Спочатку він навчав кочегарів, потім машиністів – вони були молоді, з трьома-чотирма класами початкової школи, семирічка серед робітників тоді вважалася «освітою» і була рідкістю. Вчилися в нього із задоволенням, заняття не пропускали, комісія в усіх приймала іспити. Амосов писав: «Всі хвилювалися, я також. З кочегарів почалося моє викладання, відтак на все подальше життя».

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.